

El descendent més il·lustre ha quedat en el nom immortal de la *Serra de Pàndols*. Un seguit de collades que s'intercalen entre els formidables tossals de la serra que separa Gandesa cap de la Terra Alta, de la vall de Corbera i el *Pinell del Broi*.¹ En aquest nom, el mot *pando* prengué una *-l* analògica, comparable a la de *cèrvol* < *cervo* CERVUS, o *nínxol* < *ninxo*, *pòndol* < *pondo* (DECat. VI, 680b18ss.), *nítols* (v, 934-5 i Supl. al DECat). Pron. avui *pàndols*, com en puc donar fe, com oïda als barquers de l'Ebre, 1923, i en les enqs. de 1936, al Pinell, Miravet i La Fatarella (XII, 70 ss.) i com en donarien fe tants herois com hi lluitaren, i ens ho recorden els qui hi han tornat. Dels quals es fa expressió el perceptiu i penetrant viatger nostre Josep Ma. Espinàs. D'ell extractarem algunes nobles línies:

«El camí planeja --- un coll que s'allarga: el pas entre les serres de Cavalls i de Pàndols --- el gran escenari de la guerra --- al fons es veu Gandesa, com la devien veure els soldats republicans, després de passar l'Ebre, el 1938, i arribar fins aquí dalt; quanta esperança, quina ràbia, quanta mort en aquestes muntanyes; Josep Gual ho va escriure:

Avui he tornat	dins un plat enfangat,	25
a la serra de Pàndols	tres cascots de metralla.	
i a la cova he trobat	Des de l'any trenta-vuit	
les sabates d'en Jaume!	jo no havia tornat	
un forat a les soles	a la serra de Pàndols	
i una pinta de bales;	i a la cova han quedat	30
les sabates d'en Jaume		

Aquests versos se'm van arrapar a la memòria quan vaig sentir-los cantar per Teresa Rebull. I ara sóc aquí, per primer cop a la Serra de Pàndols: fa exactament 50 anys dels cascots de metralla; solitud de les roques pelades, silenci dels vessants abruptes de la serra: milers d'homes hi van morir, en un estiu com aquest que, en la batalla més funesta de la guerra

—begueren d'un sol glop, totes les primaveres!—

Vaig deixant enrere Cavalls i Pàndols —no sé veure la muntanya com muntanya: hi veig la petrificació d'un monument --- CORBERA MEMÒRIA EN PEDRA. --- En la nit del 24 al 25 de juliol de 1938 els soldats republicans passaven l'Ebre amb centenars de barques, i l'enemic va retrocedir: l'ofensiva en diversos punts va conquistar La Fatarella, les Camposines, Corbera, i el Pinell del Broi; i les serres de Cavalls i de Pàndols: la batalla de l'Ebre va durar 116 dies terribles de combat incessant --- sobre Corbera queien centenars de bombes de morters --- una cota de Corbera va canviar de mans quatre vegades en un sol dia, es defensaven les posicions pam a pam; el 3 de desembre el front es va trencar per Corbera: l'enemic tornà a tenir el camí lliure per tornar a arribar a

l'Ebre. El sol inunda la vall, i al fons blaven les muntanyes de Pàndols --- hi ha un corb a l'escut de Corbera!» (Josep M. Espinàs, *A peu per la Terra Alta*, Bna. 1990, pp. 169 ss.)

5 *MENCIONS ANT.* 1198, encara sense la *-l* adhesiva: «montana et pennis de Panno» (en una carta de població, 208, p.p. Font i Rius, *C.d.p.* I i vol. II, p. 1006); el 1207, l'afir. de Pinell va «de ipsa montana de Cavallo et de Pando et de Irto usque in te. de Dertosa» (id. ib., § 222.13); S. XIV: «roques de Pàndols» citades darrere Pinell, i *Roca Follatera*, i seguides per les *Agulles de Bot*: en el procés de límits entre Horta, Arnes i Rafalgarí (comunicació d'Albert Curto, 1992, segons el ms. de l'Arxiu munic. de Tortosa). La serra de Pàndols, comença 15 k. a l'E. d'Horta de St. Joan, i el límit anava seguint enllà cap a Arnes i Rafalgarí (que ja és cap a Benifassà); però després s'esmenten també la *Pena Gale(r)a*, que ja és cap a Alfara, i la *Penya de l'Espina*. N'hi degué haver una variant més catalanitzada, que circularia en els pobles de l'esq. de l'Ebre si bé tanmateix designant, potser, el mateix territori de la Serra de Pàndols, en el nom d'un Senyor que hi tindria propietats; car es llegeix «Berenguer de Pannas», com nom d'un hisendat de Vimbodí, a. 1184 (*Cart. de Poblet* p. 34).

La *-l* s'adherí també a la *-o* d'altres NLL mossàrabs d'aquesta zona, en particular el del poble de *Fórnsols* < *Fornos* FURNOS (*ETC* II, 91, enq. de 1955, XVI, 45-48). Ara bé el nom *Pàndols* es repeteix més al Sud, en te. de Benicarló: *Barranquet de pàndols* (XXVIII, 111.18) i al de Càlig, *Peiró de Pàndols* (XXVII, 116.8). Collados *Pandos* te. Rellu (XXXV, 149.6). I amb assimilació mig-catalana *Barranc panno* a Beniardà (XXXV, 39.26).

Com una espècie de fatídica anticipació precursora, trobem aparionats els noms de les dues serres èpiques en un doc. antiquíssim de l'altre extrem de la terra catalana: a. 959, a la Baixa Cerdanya: «in Cavallo Pando», afir. d'una vila «in pago Tollonense» (o sigui el nom arcaic de la Batllia de Bellver) (Serra V., *PinósM.* III, 277).

A Mallorca el mossarabisme deixà rastre en la mateixa forma de *-l* adherida i amb valor encara viu d'adj. apel·latiu: *pàndol*, S. XVIII, a la «Selva de Consonants»; també: orelles *pàndoles*, 'eixamplades per fora': les de les cabres i de certa mena de gossos (*DEC* VI, 221a42ss.); i des de la idea del moviment lent de les aigües en els llits fluvials poc pendents, hi passà també a designar una persona «paupa, pàmfila» (ibid.) i de comprensió calmada (220b6ss.). En certs llocs valencians es concretà també com designació de les persones parsimonioses (cast. amer. *pandito*), d'on *El Pandet*, que recullo com de malnom d'un vell de Carcaixent, rústic d'uns 73 anys (XXXI, 113.15).